

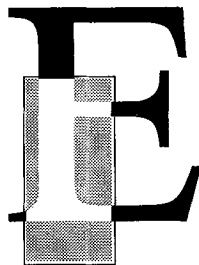

EMILI CASANOVA / CECILIO ALONSO

LES ACTUALITZACIONS
LINGÜÍSTIQUES
DE L'«ESPILL
DE BEN VIURE» (1559)
REALITZADES
EN L'EDICIÓ DE 1827
PER ONOFRE SOLER

---

(1) *Espill de ben viure y per ajudar a ben morir, en lo incèrt dia y hõra de la mòrt. Ordenat per frare Jaume Montanyés, valencià y religiós de la Verge Maria del Carme.* Segona impressió de la primera que estampà lo germà del autor frare Vicent, religiós agustino, en l'any 1559, y ara ab les llicències necessàries en València: per don Benet Monfort. Any 1827. Cf. també: Mariano AGUILÓ Y FUSTER, *Catálogo de Obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Madrid, Rivadeneyra, 1923, p. 233 (454); J. RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. II. Madrid, 1929, pp. 424-433.

(2) La datació de les successives edicions a València, Barcelona, Saragossa, Càller,

n agost de 1827 les premses valencianes de Benet Montfort estampaven la reedició de l'*Espill de ben viure* del carmelita Jaume Montanyés, la primera edició del qual —també impresa a la ciutat de València— data de 1559.⁽¹⁾ Es tracta d'un text de caràcter ascètic que fruï de gran difusió durant el període posttridentí i que, segons Ribelles, conegué dotze edicions en castellà fins al 1618.⁽²⁾

Així doncs, l'edició vuitcentista de Montfort es produí dos-cents anys després que el text haguera perdut la seua vigència natural,⁽³⁾ fet que demana una indagació sobre les raons que portaren a triar aquesta obra devota i no una altra. Al cas que ens ocupa concorre, a més, una altra circumstància que incrementa l'interès objectiu d'aquest aïllat fenomen editorial: la inserció de certa «advertència preliminar que podrà servir com a dedicatòria per als valencians» sense cap firma, i la incorporació d'un glossari intercalat en el text original en lletra cursiva, amb l'objecte exprés de «anyadir-li a hu que altre nom o verp antiquat lo llemosí corrent del dia... per a matjor claredat».⁽⁴⁾ A açò últim se sumen unes altres curioses coincidències: per exemple que 1827 és també l'any de publicació del *Breve vocabulario valenciano-castellano* de Just Pastor Fuster,⁽⁵⁾ que el 23 de juny d'aquest any mor a València Manuel Joaquín Sanelo, els treballs del qual per a millorar la lexicografia valenciana eren notoris per als altres estudiosos valencians, interessats en la revitalització del vernacle, al marge de possibles discrepàncies culturals i socials.⁽⁶⁾

El Glossari de caràcter monolingüe, incorporat a l'*Espill de ben viure* amb fins proselitistes, tot intentant que el lector entenga el que diu, tinga plaer de llegir-lo i es forme doctrinalment amb el llibre, desterrant-ne així d'altres, imita una tècnica ja utilitzada al segle anterior, precisament, en les dues obres ascètiques reimpresses al XVIII.

La tècnica consisteix a posar entre parèntesis i en cursiva el mot contemporani, popular, general de Soler, que traduïska o explique el mot antiquat o desusat de Montanyés. Gràcies a aquesta hui podem conèixer millor alguns envelliments lèxics o verbals:

«Per ço, pues, seguint lo consell de sent Pau que diu: que procurem fer bé, no sols davant de Déu sinó també davant los hòmens per a edificar-los, guanyar-los y donar-los motius per a que alaben a Déu, m'a determinat a publicar renovada esta obreta: en la que m'ha paregut anyadir-li a hu que altre nom o verp antiquat lo llemosí corrent del dia, en lletra bastardilla per a major claredat» (pp. VI-VII).

1. ONOFRE SOLER I RUBIO

Devem precisament a l'obra de Pastor Fuster el testimoni que desvetla la personalitat responsable de la reedició de l'*Espill de Montanyés* en 1827. D'ell parteixen uns quants bibliògrafs i comentaristes que s'han ocupat d'alguna manera d'aquesta obra. En el *Procés de les olives* de la Biblioteca Valenciana (1827) diu:

«La feliz casualidad de haber visto en la selecta y copiosa librería de D. Onofre Soler, canónigo prebendado de esta Metropolitana, el rarísimo egemplar de esta obra (*El Espill de ben viure*), y haber leído su epístola dedicatoria, ha facilitado otra prueba de que su autor no es aragonés, como opinó Don Nicolás Antonio, sino natural e hijo de Valencia...»

«Puedo asegurar que me agradó dicha obra, y me alegré más por saber que el referido Prebendado la está imprimiendo en la oficina de Monfort, dedicándola en su prólogo al pueblo valenciano en su idioma materno, interlineando de mano propia algunas voces valencianas más corrientes en el día, sin suprimir las lemosinas anticuadas, que usó su digno autor.»⁽⁷⁾

Així doncs, aquest únic i incontrovertible indici assenyala com a promotor actiu de l'anomenada edició el canonge Soler, qui —malgrat haver ocupat

Madrid y Pamplona dona una idea aproximada de l'àrea de difusió del llibre.

(3) Cf. Eduard GENOVÉS OLMOS, *Catalech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana desde 1474 fins 1700...* València, 1911-1914 (4 vols). Des del 1796, data en què s'imprimeixen les *Trobes de Mosen Jaume Febrer* en versió bilingüe a la impremta del *Diario*, fins al 1877 en què la Biblioteca Valenciana publica el *Procés de les olives* no trobem cap altre text antic estampat a la ciutat de València.

(4) *Espill...*, VI-VII.

(5) Justo PASTOR FUSTER, *Breve vocabulario valenciano y castellano de las voces más obscuras o anticuadas* (inclòs en el vol. I de la *Biblioteca Valenciana*, València, 1827, pp. 313-350). En tirada a part: *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores*. Valencia, Imp. de José Gimeno, 1827. 142 p.

(6) Joseph GILSOY, *El diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo*. Edició de l'autor. Filologia. Castellón de la Plana, Soc. castellonenca de cultura, 1964.

(7) Justo PASTOR FUSTER, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días con adiciones y enmiendas a la de don Vicente Ximeno*. Ed. cit., I, pp. 109-110.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

el Rectorat de la Universitat valentina en dues ocasions— ha deixat molt poc de rastre documental, a la qual cosa contribueix en gran manera el fet que s'haja perdut el seu expedient personal com a membre del Capítol Catedralici.⁽⁸⁾ Àgraf, malgrat la seua erudició, bibliòfil i col·leccionista de manuscrits i llibres antics —la biblioteca del qual forma part de la BUV—, no ha suscitat a penes curiositat entre els qui s'han ocupat d'historiar els primers decennis del XIX valencià. Sols a Joan Fuster devem dues sagaces suggerències que delimiten la intervenció de Soler en la vida intel·lectual de la ciutat de València: la primera, en apreciar la seua participació en el conreu dels clàssics de l'idioma, i la segona, en valorar el seu rar comportament lingüístic com a editor de l'*Espill* en contrast amb la inhibició de l'Església valenciana, que desdenyava la llengua del país com a arma proselitista:

«L'*Espill* —escriu Joan Fuster—... es destinava a un lector mitjanament culte: també devia decidir-ho el preu del llibre. El clero no repetí la maniobra de Soler, tal vegada per estimar-la inútil, en vista de la castellanització ja consumada de la clientela prevista. Tampoc no es preocupà dels feligresos d'una altra extracció social. L'Església valentina, desvinculada de la llengua del país des de ben abans quant a les grans operacions pastorals, no participà directament en el joc de l'eficàcia popular que s'estatuïa a la primera del XIX.»⁽⁹⁾

Podem postil·lar-hi que, en efecte, el contingut de l'obra, en bona part de fidels lletrats que per al mateix clero o per a la trona. Però ens falten dades precises sobre la seua difusió. Quant al preu de venda, al qual apel·lava Joan Fuster, podem dir que era prou assequible: no sembla que l'editor atenguera a raons de lucre. El volum en vuitè, de 366 pp. i rústega es venia a sis reals de velló.⁽¹⁰⁾ En les mateixes dades, el *Diario de Valencia* anunciava, per exemple, les obres de Rafael Vélez, *Apología del Altar y del Trono* i *Preservativo contra la irreligión*, considerablement més cars: 54 reals en pasta. D'això deduíem que l'*Espill* aspirava vagament a un públic més ampli que el que podria esperar-se en el sector del clero valencià, com assegura el contingut de la «Advertencia preliminar». I així és per les preocupacions populars que conté, viure i morir, pel to i contingut lingüístic col·loquial, popular, fàcilment entenedor, fàcilment adaptable a la llengua del XIX. Soler amb la seua reedició volia arribar a un públic ampli, lletrat o analfabet, clergue o no, i per això reedita un vell text en català, perquè sabia que era la llengua del poble, amb què s'expressava i sentia, la de l'ànima, la dels devocionaris i llibres piadosos, la que s'oposava al castellà juntament amb la tradició, la llengua de noves i males doctrines per a Soler.

(8) Les nostres recerques a l'Arxiu de la Catedral de València han resultat inútils. L'única referència trobada és la data de la seua mort al *Libro de vacantes y defunciones*. Onofre Soler fins i tot no és esmentat per Constantí Llobard en *Los fills de la Morta-Viva* (1883).

(9) Joan FUSTER, *Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX*, dins *Treballs de sociolingüística catalana*, 1. València, E. Climent, 1977. pp. 129.

(10) *Diario de la Ciudad de Valencia*, 31-8-1827, p. 309.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

No hi ha contradicció entre pensament religiós i actitud lingüística, sinó a l'inrevés una simbiosi, un intent de tornar a la tradició mitjançant la llengua de sempre, la de sant Vicent, camí que intentaren el pare Gabriel Ferrandis i el mateix Teodor Tomàs, però realment sense cap possibilitat d'èxit: la consideració del valencià era ja massa negativa i llunyana.

Però abans de procedir a valoracions, vejam el poc que hem pogut esbrinar sobre el canonge.

Nasqué a la ciutat de Xàtiva, com Sanelo, cap a 1779. En octubre de 1897 inicia els seus estudis de Filosofia en la Universitat de València, sota la direcció del doctor Marià Hernández. Obtingué el títol de Batxiller el 6 de juny de 1796.⁽¹¹⁾ Durant els següents anys cursà estudis de Teologia amb els doctors Miquel Moncho, Joaquim Ortola, Pere Pasqual Carbonell, Marià Hernández i amb el paborde Carles Beneyto, i aconseguí el grau corresponent el 17 de maig de 1802, als 23 anys.⁽¹²⁾

A partir d'ací i fins a 1813 no hem trobat més dada que la seua passió col·leccionista de proclames, pamflets i altres papers solts i rars sobre la Guerra de la Independència, alguns dels quals conservats a la BUV.⁽¹³⁾ Evidència de la seua curiositat històrica durant aquells anys conflictius, abans dels quals ja devia haver obtingut la plaça de canonge prebendat del Capítol Catedralici.

El 10 de setembre de 1813, retirades les tropes franceses de la ciutat, l'Ajuntament Constitucional el nomena Rector de la Universitat per un període de tres anys.⁽¹⁴⁾

La seua actuació en el càrrec no pareix molt brillant. L'absència a les sessions del claustre és habitual. El 1814 es trasllada a Madrid una tan llarga temporada que el professorat planteja la possibilitat de la seua destitució, i arribant, fins i tot, a votar una proposta en aquest sentit en gener de 1815.⁽¹⁵⁾ En març d'aquell any ja havia tornat a València i intervingué en raó de les seues obligacions rectorals en certa fricció sorgida entre la Universitat i el Sant Ofici a propòsit d'un opuscle acadèmic publicat dos anys abans per a celebrar l'abolició de la Inquisició per les Corts de Cadis.⁽¹⁶⁾

En juny de 1815 és nomenat per Reial Cèdula, juntament amb Francesc Xavier Borrull, Visitador Regi de la Universitat, càrrec que compatibilitza amb el rectorat durant alguns mesos.⁽¹⁷⁾ No és aquesta l'única dada que tenim de la seua relació amb Borrull. Hi ha constància que col·labora amb ell en la tasca del restabliment a València de la Companyia de Jesús. El seu nom apareix diverses vegades en un manuscrit del jurista, conservat a la BUV, i en sa casa s'allotjaren alguns jesuïtes procedents d'Itàlia, entre ells el que hauria de ser Rector del restaurat Col·legi de Sant Pau, el matemàtic de Llutxent Vicent Soler.⁽¹⁸⁾ Les relacions d'Onofre Soler amb el més conreat del clero valencià no semblen discutibles, encara que ignorem el grau de vinculació

(11) Les dades existents a l'Arxiu de la Universitat Literària (AUL) no indiquen la data exacta del seu naixement. En els registres de 1794 té 16 anys (Lib. 9, fol. 174v). En canvi, les referències de matrícula corresponents a 1797, 1798 i 1799 li donen 18, 19 i 20 anys respectivament. Aquestes dades semblen indicar que va nàixer en 1779 (CF. Lib. 9, f. 338 i 414). Lib. 10, f. 17v).

(12) AUL, lib. 61, fol. 8 vto. y 9.

(13) AUL, lib. 61, fol. 8 vto. y 9.

(14) Vid. l'extensa col·lecció de proclames i altres documents impresos sobre la Guerra contra els francesos, corresponents al període 1808-1812 a la BUV, ms. 832.

(15) AUL, Lib 82, fol. 47 vto. y ss.

(16) Claustres de 21-9-1814 i 15-1-1815 (AUL, Lib. 82, fol. 79 vto. i fol. 89).

(17) *Exposición de la Universidad Literaria de Valencia dando gracias al Soberano Congreso por haber abolido la Inquisición*, firmada per don Vicente Marqués, Vice-Rector de la Universitat, don Manuel del Pozo, Síndic de la mateixa Universitat. Imprés a Cadis i reimprés a València en 1813.

(18) Segons comunicació personal de Marc Baldó, Soler no va arribar a complir el període reglamentari com a rector, ja que va ser cessat pel Patronat Universitari per raons poc clares. Nosaltres suposem que aquestes devien estar relacionades amb una manca de zel o desinterès en el seu càrrec i no per una disconformitat polític-ideològica amb les autoritats absolutistes que regien l'Ajuntament de València.

(18) *Venida de los jesuitas a Valencia i posesión de sus casas*. Manuscrit autògraf de

Francisco Xavier Borrull, recollit en una col·lecció titulada *Sucesos de los jesuitas* es conserva a la BUV. M/519-(18).

teòrica que els lligava. Marc Baldó opina que el nostre canonge s'insereix en el sector més moderat de la Il·lustració local, fonamentant-se en la seua benèvola intervenció com a Rector en diversos expedients de depuració del professorat universitari i, sobretot, en la circumstància coincident que fóra nomenat per a tal càrrec en dos períodes de transició política (1813-1815) i a partir de 1813, cosa que sembla reforçar la hipòtesi del seu moderantisme conciliador. No obstant això, el cert és que sols en 1827 —mitjançant l'«Advertència» que precedeix l'edició de l'*Espill*— es manifesta obertament el seu pensament cívic, i és per a declarar la seua incondicional subordinació a les directrius integristes que l'arquebisbe Simó López havia imposat a la diòcesi valenciana des de 1824.

Durant l'ominosa dècada el canonge exerceix el seu ministeri amb discreció. Inalterablement, cada any, el seu nom apareix al *Diario* cantant la missa, a maig, en la Real Capella de la Patrona. Des de 1825 és també Jutge Col·lector d'Anualitats i vacants eclesiàstiques de l'Arquebisbat,⁽¹⁹⁾ càrrec que pogué deure's a una estreta relació amb Simó López.

El 19 de gener de 1833 va prendre possessió per segona vegada del càrrec de Rector.⁽²⁰⁾ En aquest període la seua activitat acadèmica sembla més intensa: ho testimonia, per exemple, un memorial discrepant d'algunes mesures de govern al voltant de la delimitació de certes càtedres.⁽²¹⁾

Onofre Soler morí als 55 anys, el 6 de setembre de 1834,⁽²²⁾ probablement víctima de l'epidèmia de còlera del moment. La Universitat rebé oficialment, vuit mesos després,⁽²³⁾ el llegat dels llibres que componien la seua Biblioteca,

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

(19) *Diario de la Ciudad de Valencia*, 18-8-1825, p. 247.

(20) AUL, *Documentos de Claustro*, 1833

(21) *Observaciones discrepantes sobre la unificación de las cátedras de Botánico y Agricultura*, firmat pel Rector Soler el dos de juliol de 1834, i dirigit al Governador Civil de la Província. (AUL, *Documentos de Claustro*, 2-7-1834).

(22) Arxiu de la catedral de València. *Libro de vacantes y defunciones*. (690/65).

(23) AUL. *Borrador de Actas de Claustro*, 24-5-1835.

(24) Cf. Fernando Llorca, *La Biblioteca Universitaria de Valencia*. València, Tallers Prometeo, S.A. p. 129.

2. EL CONTEXT IDEOLÒGIC

Onofre Soler, en la «Advertència preliminar», s'ocupa de situar ideològicament la seua «bona empresa». Certament no es tracta d'un capritx aïllat, sinó ben al contrari, d'una resposta meditada a la inquietud que havia incitat «la desenfrenada exaltació de opinions» del Trienni Liberal. Així la reedició del llibre de Montanyés venia a ser com un antídoto salvador:

«Conténtese pues los llegidors valencians de esta mia bõna empresa. Aprofitense de aquest Espill. Nol deixen de les mans, y aborrirán com se dehuen los llibres que han corregut plens de vanitats y mentires...»

Eren aquests llibres tan mals que mereixen cremarse. I afeg a aquest paràgraf revelador del seu compromís ideològic:

«Nols nomenaré, perque son indignes de quels tingam en la nòstra memòria: majorment quant ya les verdaderes autoritats han posat remey pera que se repleguen; y molt particularment lo present Senyor Arxibisbe Don Simó Lopec, que ha procurat, per mitg de les seues exhortacions pastorals, arrancar de totes mans els folletos y llibres de ponçonya solapada, y quen tanta manera han estragat les conciències. Este llibret pues se devia renovar; y en lo dia mes que en altre temps, se deu posar en mans de tots.»⁽²⁵⁾

Heus ací, en esquema, els pilars ideològics de Soler: a) l'addició a l'absolutisme fernandí, únic que legitima l'autoritat; b) la personal subordinació a l'arquebisbe Simó López i a les disposicions depuratives de les llibertats de consciència i d'expressió.

Repassem, lleugerament, algunes fites valencianes d'aquest procés repressiu desencadenat a partir de 1823.

La depuració començà per la Universitat, on foren apartats de les seues càtedres els doctores Miquel Moncho, Miquel Sanchis, Felip Benicio Navarro, Vicent Dauder i Josep Soliveres, a la qual cosa se sumava l'anul·lació d'algunes jubilacions concedides durant el Trienni. L'ensenyança «se arregla» conforme al pla de 1771 i s'invaliden els estudis cursats a partir del 7 de març de 1820. La conducta dels estudiants devia ser controlada mitjançant certificats dels capellans de llurs respectives parròquies, i se'ls obligava a vestir capa, sotana, jupa, calces i mocador negre o coll i capell de punta. Es prohibia la «desorden i fúria» i s'obligava a observar «la decencia i la compostura, así conviene a la quietud y buen modo que debe observarse». La incorporació de nous professors es condicionava que foren «sabios, timoratos y de buena opinión».⁽²⁶⁾

L'Església catòlica controlava l'escassa premsa autoritzada: el *Diario de la Ciudad de Valencia*, editat per Francesc Brusola. Allí, en gener de 1824, un cert «Estudiante Taquígrafo» postulava la conveniència de restaurar la Inquisició.⁽²⁷⁾ Per la mateixa època entrava en vigor el Reial Decret del 13 de gener, contenint mesures de policia, l'article XIV del qual, apartat 7 a 9, contemplava un estricte control dels productes d'impremta, tant llibres com periòdics, especialment si eren importats o contenien intenció satírica. S'ordenava la seua «aprehensión inapelable» i la dels individus «que los introduzcan o retengan».

No necessitava major suport civil el nou arquebisbe —substitut del difunt fra Veremundo Arias Teixeira, profund anticonstitucionalista—, per a començar arran de la seua arribada a València, una violenta acció repressora del pensament que culminaria amb l'execució del mestre Gaetà Ripoll, dos anys més tard. Més encara, els delictes d'impremta quedaven exceptuats de l'indult con-

(25) *Espill...*, pp. 2-7.

(26) AUL. Lib. 83, claustre de 13-10-1823.

(27) *Diario...*, 17-1-1824.

cedit per Ferran VII el primer de maig del mateix any. I es confiava als arquebisbes la missió de «restablecer la unión y la buena armonía entre los españoles, exhortándoles a sacrificar en los altares de la Religión y en obsequio del Soberano y de la Patria los resentimientos y agravios personales...».⁽²⁸⁾

Els atacs contra els llibres roïns creixen en la premsa valenciana, basats en els més diversos arguments. Vejam una mostra apareguda en juliol de 1824:

«Los malos libros son las armas más poderosas de los malvados para destruir a un tiempo la Religión, las costumbres y el estado de cualquier país. A la sordina y sin estrépito insinúan poderosamente en la juventud la corrupción del corazón y el extravío del entendimiento. No hay contagio que se propague con mayor rapidez, que el germen epidémico que arrojan de sí los tales libros. Las opiniones más absurdas y los delirios más despreciables llegan a tenerse por axiomas ciertos cuando se leen en libros, cuyos autores son aplaudidos como los ingenios más sobresalientes de su siglo. El estilo florido, la elocuencia encantada, la erudición amena son blandas yerbas donde se ocultan las culebras de las máximas anticristianas y revolucionarias. La hermosura de la encuadernación, la limpieza de la letra, la firmeza de las láminas y viñetas, y hasta la comodidad del volumen son atractivos para que la juventud los tome y lea. Los elogios que se prodigan de tales libros avivan los deseos de tenerlos. Los dictados pomposos de filósofos, despreocupados, hombres de luces, que tributan a los que se dedican a su estudio los fastos de la adulación, los hacen leer por moda, y sigan sus fatales principios por vanidad. Los epítetos groseros de ignorantes, fanáticos, rutinarios y avezados a la superstición y despotismo con que son apellidados los verdaderos sabios, son los impedimentos más insuperables para que los incautos que han dejado seducirse, abran los ojos al desengaño. Se empeñará, por ejemplo, un célebre Bergier en su *Deísmo* refutado a evidenciar las palpables contradicciones de Rousseau en su decantado *Emilio*; la respuesta de éstos será o un dicterio, o un desprecio del incontestable impugnador. Se les pondrá delante de la ingenua confesión que hace el mismo Rousseau de sus errores por estas palabras: decir y probar el pro y el contra igualmente, persuadirlo todo y no creer nada, fue la pasión favorita de mi espíritu. No miro ninguno de mis libros sin estremecerme. En lugar de instruir, corrompo: en lugar de alimentar, enveneno; pero la pasión me descarría, y con todos mis bellos discursos yo no soy más que un malvado; y en el prefacio a la Nueva Eloisa, dice: que cualquier joven que se atreva a leer una sola página es perdida. ¿Puede darse manifiesto más auténtico de la perversidad de los

(28) *Diario...*, 24-5-1824.

malos libros? No obstante los admiradores del filósofo Ginebrino no tropiezan con esto. ¿Qué remedio queda pues a las naciones para librarse de un contagio que inficiona tan tenazmente que no se halla específico contra él? La Iglesia los proscribe, los sabios los refutan, los mismos autores perversos los condenan, y con todo los malos libros son ansiados, buscados, leídos y retenidos. No resta otro remedio que el fuego. Así lo hicieron los Lacedemonios con los libros del poeta Arquíloco, los Atenienses con los de Protágoras, y los Romanos con los de la Grecia según lo refiere Valerio Máximo. El Emperador Calígula mandó que los autores de perniciosas doctrinas o fuesen echados al río con sus libros, o buscasen con su lengua lo que temerariamente habían escrito. Los Emperadores cristianos mandan arrojar al fuego los libros de Porfirio, Arrio, Eutiques, Antimo y otros de perversa doctrina; y para decirlo pronto, el fuego debe consumir en todas partes y en todos tiempos la verdadera cizaña de los malos libros. Juliano Apóstata sin embargo de su depravado afecto atribuyó a la benéfica providencia de los dioses el que se hubiesen perdido los libros de los Epicúreos y Pirrónicos; ¿con cuánta mayor atribuiría la España futura a una particular providencia del verdadero Dios el que se perdiesen enteramente los libros pésimos que la han inundado en estos últimos tiempos? ¿Qué beneficio no sería que las llamas consumiesen las obras impías de Volter, Rousseau, Alambert, Diderot, Condorcet y demás incrédulos y libertinos, que al paso que destruyen la Religión corrompen los usos? ¿Qué paso de la revolución tanto en lo político como en la religión se hace necesaria la determinación que ha tomado el capitán general de Zaragoza Conde de España: mandar bajo severas penas presentar todos los libros prohibidos, folletos y papeles que se han publicado contra el Altar y el Trono para quemarlos públicamente y extinguir en su principio un contagio que puede retoñar con frecuencia, si no se acaba con la mortífera semilla de los malos libros. Los celosos prelados de la Iglesia, mandan que se presenten, se valen de las penas canónicas contra los desobedientes, no surte el efecto deseado, y por lo mismo la potestad civil protege a la espiritual.»⁽²⁹⁾

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

El *Diario* es feia també ressò, amb tot detall, d'algunes accions repressives, com la datada a Santander el 27 de febrer de 1825, on a conseqüència de la predicació d'un prelat, s'havia reunit un gran nombre de llibres impius i obscens, pintures i làmines indecents: «las cuales al toque de una música marcial formado el cuerpo de voluntarios realistas, fueron entregadas a las llamas, arrojándolas desde los balcones del Consistorio algunos de los mismos

(29) *Diario...*, 27-7-1824, pp. 137-138.

oficiales a las voces de viva la Religión y viva el Rey, que repetían con entusiasmo todos los concurrentes».⁽³⁰⁾

Aquella crònica acabava desitjant que s'imitara l'exemple pertot arreu «para que así fuesen menos, y si pudiese ser, no quedase uno de semejantes libros, que se burlan de nuestra Santa Religión y corrompen la sana moral y cristianas costumbres...»

El 2 de juliol de 1825 el *Diario* reproduïa un article del periòdic parisenc *L'Etoile* sobre llibres impius, on s'atacava especialment Rousseau, Voltaire, Volney, Condorcet, Juan Antonio Llorente, Pigault-Lebrun i d'altres. La seua conclusió al voltant del perill que la llibertat d'impremta suposava per al control ideològic d'una societat ja immersida molt conflictivament en el procés de la revolució burgesa pot ser molt indicativa dels temors latents en els sectors socials més reaccionaris de València:

«... Nuestro siglo, dicen que no quiere más que lo positivo: ¿qué cosa más positiva que esta prodigiosa multiplicación de libros, que estas ediciones acumuladas, que estos millones de volúmenes diseminados en medio de una sola generación, y en el corto espacio de algunos años? ¿Qué Estado ni qué sociedad podrá resistir a estos elementos de discordias y de ruinas? Cuando estalló la revolución en 1789, no se creía que sus estragos fuesen tan terribles como en el día; entonces no se habían hecho más que dos ediciones de Voltaire y otras dos de Rousseau, y aun estas no circulaban sino entre las clases más ricas: ni se habían inventado esas ediciones maravillosas que hoy se venen por todas las clases de la sociedad aun las más pobres. No se conocía entonces ni el *Voltaire de las clases medias* ni el de las *cabañas*; ni se habían puesto las obras de los demás escritores irreligiosos a un precio y tamaño que pudiesen comprarlos hasta las personas menos acomodadas.

Si estos libros, aunque poco comunes en aquella época, tuvieron sin embargo semejante influencia, y contribuyeron tanto a trastornar todo el orden que existía, ¿qué sucederá cuando se hayan multiplicado en tan gran número que estén al alcance hasta de los más pobres; cuando a las obras antiguas se hayan unido las modernas mucho más insolentes todavía; cuando se hayan roto todos los vínculos, y las leyes no tengan ninguna fuerza; cuando los folletos, los periódicos y cuanto contribuye a exaltar y exasperar los ánimos, haya llegado a extraviar la juventud y alucinar a los pueblos? ¿Qué sucederá, repito? La disolución social.»⁽³¹⁾

A la mateixa època es difonia la Reial Cèdula del 17 de juny que desenvolupava disposicions anteriors sobre introducció de llibres estrangers a Espanya.

(30) *Diario...*, 16-3-1825, p. 390.

(31) *Diario...*, 2-7-1825, pp. 9-10.

Per ella es creaven revisors reials en totes les duanes del Regne i s'ordenava la confecció de llistes de llibres estrangers en possessió de «personas o cuerpos particulares» que havien de ser remesos al Consell Reial mitjançant el Jutge d'Impremta per a la definitiva qualificació. L'ordre acabava, com en ocasions precedents, encomanant als prelats i dignitats eclesiàstiques llur observació «en la parte que les corresponda».⁽³²⁾

És en aquest moment quan entra en joc el vell arquebisbe de València don Simó López, publicant un edicte molt concret contra «las obras impías, los libros obscenos y disolutos, los escritos calumniosos, los folletos y papeles abominables, producciones infames que no pueden ser parto sino de un espíritu villanamente corrompido, sólo pueden ser invención del demonio...». El prelat no es limitava a anatematitzar llibres estrangers, sinó que ampliava la interdicció a obres espanyoles, autoritzant la «Junta de Fe», per ell creada en la seua diòcesi, «para recibir libros, papeles y delaciones de dichos y hechos contra la fe y las buenas costumbres».

La llista d'obres publicada arribava a seixanta-set títols, entre els quals obres de Voltaire, Reynal, Diderot, Condorcet, Hotbach, Dupuis, Volney, Payne, Montesquieu, Ovidio i —entre altres títols de llibres i periòdics— *Lamentos de la Iglesia de España*, *Filosofía de Venus*, *El Citador*, *El Nuevo citador*, *Abelardo y Heloísa*, *Cuentos en verso castellano*, *El Catecismo de los tres grados simbólicos de la masonería*, rito escocés (impres a València per Ferrer de Orga), la *Conversación familiar entre Fray Fidel y el Padre Guardián*, la *Historia crítica de la Inquisición en España*, de Juan A. Llorente i Guzmán, *Beatus de los reyes de la India* i l'Alfabet de València, les *Cartas de don Roque Leal* a un amic seu sobre la representació de l'Arquebisbe de València a les Corts, data de 20 d'octubre de 1820, *Supersticiones descubiertas o desengaño a toda gente*, etc.⁽³³⁾

Heus ací concretada aquella «multitud de llibres tan mals que mereixen cremarse», fruit de la «ponçonya solapada» que havia dut la llibertat d'impremta en el Trienni, de què ens parlava el canonge Soler en la seua Advertència, la destrucció de la qual a València agraïa a Simó López. Assenyallem ací, també, que en tal *Miniíndex* diocesà no hi havia cap llibre ni opuscle en vernacle, a pesar que durant els anys precedents se n'havien difós alguns favorables al liberalisme, això sí, en forma de col·loquis. Prova de la infravaloració del valencià com a instrument lingüístic pastoral per part de la jerarquia eclesiàstica? Sí, però també reflex de la no presència del valencià com a instrument lingüístic dels pensaments nous i il·lustrats i de les idees polítiques i socials.

Durant l'any 1826 no cessaren les mesures contra la llibertat d'impremta en la diòcesi. Amb ocasió de la Carta-Encíclica de Lleó XII estenent el Jubileu Romà a «toda la grey católica», Simó López instruïa canonges, capellans

(32) *Diario...*, 23-7-1825, PP. 118-120.

(33) Edicte de 16-10-1825. (*Diario...*, 4-11-1825).

i clero regular perquè no absolgueren els penitents que abans no hagueren entregat els llibres impius que tingueren al seu poder i hagueren delatat a qui saberen que llegien o retenien llibres prohibits.⁽³⁴⁾ De tot açò es fa eco solidari quan escrivia en la seua *Advertencia*:

«La Sancta Esglesia ha vist cayguts á sons fills los cathòlics christians en uns deliris, y en unes tan diabòliques doctrines, que sòls un perdó general per lo carinyo que té de la salvació de les ànimes per amor y matjor honra de Jesu Christ, ha segut capaç de que sapiadara lo seu pastor universal Lleó XII (que dignament la gòberna en lo dia) nos traguera per mitx del sanct Jubilèu, de les maldats en que erem cayguts, nos llavara y mudara ròba neta, facultant als confesors y ministres seus, per mitx del sacrament de la penitència...»

Les disposicions legals instant a la delació de «lectores clandestinos» són freqüents durant aquests anys⁽³⁵⁾ i en general conferien als rectors l'obligació de descobrir-los «con el mayor sigilo».

És també un fet habitual la imposició de textos per a l'ensenyament: recordem, per exemple, l'obligatorietat de la *Suma* de sant Tomàs en totes les Universitats del Regne. Particularment a València, és reservat a la Junta d'Inspecció d'Escoles el dret d'aprovar els sil·labaris i textos vigents en l'ensenyament de les primeres lletres i de castigar els infractors. Textos la distribució i venda dels quals es localitza al Col·legi de les Escoles Pies.⁽³⁶⁾

Aquest era, a grans trets, el marc ideològic conjuntural en el qual es movia Onofre Soler en projectar la seua edició de l'*Espill* de Montanyés. El seu objecte declarat era l'apuntalament d'un ordre social que trontollava, la defensa del qual assumia com a clergue, és a dir, com a intel·lectual orgànic de l'Antic Règim. I ho fa amb evident convicció:

«... entench que en lo dia convé molt publicar llibres piadosos y christians, pera que segons la doctrina del evangeli, fassen pasar el susto de les males doctrines; y tot christià aborrixca aquells llibres que han estragat les consciències».

L'inquiet canonge, però, en el seu esforç per construir dies enfront de la marea informativa que la revolució burgesa propiciava, per recórrer a la tradició tridentina, incorre en la circumstància d'elegir un text català, cosa que objectivament suposava un acte de voluntarisme lingüístic en plena dècada ominosa, amb la intenció, precisament, de tallar i frenar els nous aires de pensament.

(34) Cf. Lleó XII. *Carta Encíclica a todos los Patriarcas, Arzobispos, Obispos y demás Ordinarios locales...*, sobre la extensión del Jubileo a toda la Grey Católica. Presentada i comentada als seus diòcesans per simón López, Arquebisbe de València. València, 10 de març de 1826, pp. 64-65.

(35) Cf. R.O. de 31-5-1826. (*Diario...*, 24-7-1826).

(36) *Diario...*, 28-10-1826.

3. LA BIBLIOTECA D'ONOFRE SOLER

L'única dada certa que tenim per a esbrinar el grau d'interès i de coneixement que Soler podia tenir de la llengua és l'inventari de la seua biblioteca, que, com diguérem, fou llegada pel seu propietari a la Biblioteca Universitària.⁽³⁷⁾ La donació constava de 2.782 volums, entre els quals hi havia alguns incunables i nombroses edicions gòtiques. Molt rica en edicions dels segles XVII i XVIII, abunda en llibres de teologia i Sagrada Escripura, hagiografia, viatges, antiquitats, història, literatura clàssica, dret, gramàtica i retòrica. Juntament amb aquestes matèries no manquen documents de la història recent, fins i tot, d'assumpte polític i econòmic. Tal volta siga una petita sorpresa advertir entre els llibres del canonge l'edició vallisoletana de la *Riqueza de las naciones* (1794) d'Adam Smith. Sembla, doncs, que no rebutjava el coneixement d'algunes modernes doctrines, per més que no hem detectat llibres dels prohibits per la jerarquia durant aquells anys.

No en tingué mai o predicà amb l'exemple desprenent-se'n per submissió a les disposicions de l'arquebisbe? En canvi, el seu interès per la documentació bibliogràfica queda molt patent amb la presència entre els seus llibres de diccionaris i repertoris nacionals i estrangers. Davant dels vuitanta-dos atapeïts folis de l'*Inventari* tenim la impressió de topar-nos amb la biblioteca de treball d'un erudit il·lustrat de qui corresponentment haguera calgut esperar una producció intel·lectual més apreciable. En qualsevol cas, l'estudi vigorós del seu contingut —com el de les restants donacions que constitueixen els fons antics de la Biblioteca de la Universitat— és una tasca que reclama atenció i els resultats de la qual contribuirien a mesurar amb precisió la infraestructura documental de la darrera promoció d'il·lustrats valencians. Però en aquesta ocasió, allò que ens interessa és valorar, de manera general, els fons valencians d'Onofre Soler, que, a pesar de ser reduïts en nombre, no ho són en qualitat i selecció. Enumerarem els llibres, més destacables de l'*Inventari* per al nostre propòsit:

En llatí trobem el *Breviarium valentinum* (Valencia, 1533).

En castellà observem: *Fueros del Reyno de Valencia* (1543); la *Historia de Valencia* (1610), d'Escolano; *Cartas* (1773) i *Retórica* (1786), de Mayans; la *Crónica* de Viciano; *Escritores del Reyno de Valencia* (1747) de Vicente Gimeno; *Sobre el origen de la imprenta*, de Villarroja (València, 1796); la *Biblioteca Valenciana*, de Just Pastor Fuster; *Memorias históricas de la Universidad de Valencia* (1730), d'Ortí; *Pavordías de Valencia*; el manuscrit de Vicent Bendicho, *Crónica de Alicante*, entre d'altres.

En valencià Onofre Soler tenia entre els seus llibres l'incunable *Vida de Sant Onofre* (València, 1499). Sense indicació de data d'edició apareixen en l'inventari *Obres* de Jaume Roig, és a dir el *Llibre de les dones* o el *Llibre*

(37) *Yndice de la librería del Canónigo don Onofre soler*. 82 p. manuscrites.

de consells amb 3 entrades diferents; *Lo procés de les olives*, de Fenollar; el *Tractat dels angels*, d'Eiximenis; *Obres varies*, de Carles Ros. Datats hi trobem el *Dret Real de Almoxarí*, per Lluís Ocaña (Oriola, 1613) [*Libre de Capitols, ab los quals se arrenden y collecten los Drets Reals de Sa Magestat en la Governació y Bayllía General de Oriola, y Alacant...*]; *Institucions dels furs y privilegis del Regne de Valencia* (1580) de Tarassona; *Capítuls de Valencia* (1669); el *Spill de vida religiosa... compóst per un devot religiós* (València, 1529) del qual, Soler disposava d'un manuscrit del XIX exquisitament cal·ligrafiat; i, per últim, l'*Espill de ben viure*, de Jaume Montanyés (1559). D'altres còpies manuscrites de llibres en valencià són: el *Psalteri* de Johan Roys de Corella (copiat del còdex existent en la Biblioteca de la Catedral); i la *Germania dels menestrals de València* (copiat amb lletra del segle XVIII). Gutiérrez del Caño ressenya trenta-tres manuscrits amb lletra del XVIII o del XIX, fruit dels encàrrecs del canonge Soler a copistes de Madrid o València amb l'objecte de suplir mancances de la seua biblioteca.⁽³⁸⁾

Quant a repertoris lèxics de la llengua catalana, en registrem:

- 1) *Lexiconi-catalanam ab Ant^o Nebrija*. Barcelona, 1560. (Deu tractar-se de l'adaptació catalana del diccionari de Nebrija, per Fra Gabriel Busa, en 1507. La tercera edició és de 1560. Aquest lexicon —fou bastant popular a València, durant els segles XVI i XVII.)
- 2) *Diccionario latino-catalán*. Barcelona, 1560 (¿Duplicat de l'anterior?)
- 3) *Diccionario catalán-latino*. Barcelona, 1653. (Es tracta del *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus*, de Pere Torra. Barcelona, 1653.)
- 4) *Diccionario valenciano-castellano, escrito por Carlos Ros*. València, 1764.
- 5) *Diccionario catalán-castellano-latino, por Esteve y Bellvitges*. Barcelona. (Es tracta del diccionari de Joaquim Esteve, Josep Bellvitges i Antoni Juglà i Font, publicat en dos vols. entre 1803 i 1805.)
- 6) *Diccionario manual de la lengua catalana y castellana, por Roza*. Barcelona, 1806.
- 7) *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores* (per Justo Pastor Fuster). València, 1827.

Es tracta d'obres que qualsevol il·lustrat valencià posseïa en la seua biblioteca particular com a instrument útil i apte per acostar-se als escriptors clàssics i a la prosa administrativa.

(38) Marcelino GUTIÉRREZ DEL CAÑO, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*. Prol. de F. Rodríguez Marín. Valencia, Maragat, 1913.

4. ONOFRE SOLER DAVANT LA RENAIXENÇA

L'editor de l'*Espill de ben viure*, de conviccions ideològiques tradicionals i conservadores, elegeix un text doctrinal clàssic en valencià a to amb les idees integristes de l'arquebisbat i de l'absolutisme fernandí, no amb afany de recuperació idiomàtica, sinó amb intenció doctrinal i proselitista, per aconseguir uns fruits apostòlics i ideològics més intensos i frenar així les noves tendències, no amb ideologia renaixentista ni reivindicadora; ara bé, té el mèrit de trencar l'ús absolut dels textos ascètics en castellà, de conèixer, almenys, els textos doctrinals antics en la nostra llengua, indici segurament de l'existència d'un grapat de capellans i fidels que encara coneixien i usaven aquests textos, seguidors de Teodor Tomàs, i de *confiar* en el valencià, llengua parlada per quasi tots els valencians, fidels o clergues, del moment, llengua del cor i del sentiment per a trencar i canviar l'orientació de la Il·lustració i de la intel·lectualitat amb el seu liberalisme propagat en la llengua culta del moment i tornar, així, a idees i actituds més d'acord amb les doctrines de l'Església.

La desgràcia per a la llengua és que no trobà seguidors de la seua proposta, car la castellanització en els sectors que podrien haver-la acollit era massa irreversible. Això féu, tal vegada, que l'altre *Espill*, el de la *vida religiosa* o el *Desitjós*, ja no s'editara.

Soler, que, portat per la seua ideologia religiosa com a intel·lectual orgànic de l'*Altar y el Trono*, associa la seua llengua nativa a l'acció repressiva i salvadora de don Simón López, és un fenomen objectiu a considerar entre els antecedents de la Renaixença,⁽³⁹⁾ però no pel seu caire intel·lectual ni nacional, sinó per la seua aportació, potser mostra d'unes aspiracions latents, no vertebrades, d'una part del clergat i del poble.

Amb els noms de llengua valenciana —«llemosí corrent del dia»— definint la glossa modernitzada que ell proposa— per a referir-se a la llengua, se separa dels noms que li dona Sanelo,⁽⁴⁰⁾ aquest més en consonància amb la tradició terminològica que Soler.

5. EL GLOSSARI D'ONOFRE SOLER⁽⁴¹⁾

Les glosses del canonge Soler tenen caràcter monolingüe i constitueixen un corpus lèxic breu i desigual que, a pesar de les seues limitacions, suposa un mostrar, no gens desdenyable pel que il·lustra en relació a l'ús lingüístic valencià cap a 1827.

Consta de 631 glosses que afecten uns 170 vocables.

El criteri de l'editor⁽⁴²⁾ és explicatiu, cosa que fa que les glosses se'n concreten molt freqüentment en un sinònim o en una explicació del terme anti-

(39) Ni Joseph GULSOY, en *La lexicografia valenciana* (RVF, IV, 2-3, 1964), ni COLON-SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana*, Enciclopèdia Catalana, 1987, ni Joan COROMINES en el seu *Diccionari Etimològic i Complementari de la llengua catalana*, I, Barcelona, 1980, al·ludeixen a Onofre Soler. Al DCVB, IV, 1019, s'esmenta l'*Espill* de Montanyés en l'edició de 1827, però sense cap referència a les glosses ni al seu editor. Sols Joan FUSTER (*loc. cit.*) i V. SIMBOR, *Els orígens de la Renaixença Valenciana*, València, 1980, pp. 37-38, han valorat l'aportació del canonge a la cultura lingüística pròpia.

(40) Cf. A. FERRANDO, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, 1980, pp. 182-183 i Joseph GULSOY, *El diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo*, ed. cit., p. 29.

(41) No és ara la nostra intenció fer un estudi del text de l'*Espill* ni de l'edició de Soler ni de l'original de 1559. Tot i això creem necessari fer algunes apuntacions d'importància per a entendre el text:

a) L'edició de 1559, ja en ple segle XVI, ja es presenta amb una barreja lingüística: —de trets medievals encara vius, si més no als ambients eclesiàstics, o poats dels textos litúrgics i ascètics anteriors, —de trets moderns, que en el canvi de mentalitat lingüística del XVI van imposant-se sobre els anteriors i substituint-los, molts d'ells ja castellanitzats, mostra de la incipient però forta castellanització, sobretot a l'ambient eclesiàstic i secular. Aquest segon tret explica la presència en l'edició de 1559 de nombrosos castellanismes, reproduïts sense substituir per O. Soler, com a elements nor-

mals, més normals encara al seu segle, que sense un coneixement de l'evolució lingüística catalana sorprenen i fan pensar en una adaptació dissimulada de Soler. Per exemple ja apareixen en 1559:

nonaderies (p. XIV), sombra (p. 5), cuidado (7), desmanda hi se derrama (7), cobro (8), aguacil (9) —al nostre parer forma valenciana des de sempre—; hi ha que (14), contar cuentos y fingir mentires (18), persona cuerda (27), agenes (31), rencilla (38), sosiego (38), anyadix (49), mensagera (55), semejants (71), engolosinada (71), sufrida (81), meneos (85), molt a menut (92), regozijos (93), olvidar y apacible (99), lisongers (101), mediant lo (123), rodeos (130), tibio y remis (134), la mala costum (139), oferit (147) —com sufruit, deuen ser formes analògiques patrimonials—; aspre y rinyós (148), sellada (158), assombrat (166), requiebro (166), mentirós (185), hi ha que (189), arrepentiment (191), galaradó (193), mentires (204) —no el considerem castellanisme—, cordero (211), concebit (213)...

b) La reproducció del text de 1559 per Soler és molt fidedigna. Així i tot hi ha alguns canvis, alguns d'interès diacrònic, siga per error o voluntat dels componedors del text, siga perquè l'editor ho considerà oportú i no va creure prou interessant anotar-ho. Per exemple,

1559

indigne y religiós
jutjar
aconten
té
necessari
dubtar
tente lo christià
stà per a
soplicant-li

quat. Com en tota explicació per glossa, el gust personal i l'hàbit idiolectal condicionaren la inserció de moltes d'elles. Potser alguns dels vocables glossats vivien dins l'ús normal de l'època.

Soler no es preocupa excessivament del rigor metodològic perquè la seua intenció és solament doctrinal,⁽⁴³⁾ i així les glosses recauen insistentment sobre certs mots però no en tots els casos en què apareixen al text (*garganta*, 122), (*menyspreu*, 4). D'igual manera es mostra insensible davant mots que hagueren pogut requerir la seua atenció amb igual o major motiu que els glossats, però segurament perquè els considerava encara entenedors, o vius o útils i aptes per al seu propòsit els deixaria sense glossa (de fet ocorre açò en poques ocasions).

L'anotació de formes verbals ateny un 40 % de les glosses.

Al nostre entendre, les glosses reflecteixen el dialecte valencià central de la primera part del XIX, perfectament.

Com que el nostre objectiu, ara i ací, no és més que el d'inventariar el Glossari, ens limitarem a exposar a continuació les principals constants que observem en la conducta lexicogràfica d'Onofre Soler,⁽⁴⁴⁾ que com ja hem assenyalat intenta fer més intel·ligible el text de Montanyés canviant els leixemes o formes verbals antiquades per leixemes o formes verbals usals al XIX:

I) Substitució d'un arcaisme o vocable desusat per un mot viu d'ús col·loquial:

a) Per un mot patrimonial valencià:

atràs/darrere
adés adés/de quant en quant
yrà/anirà
aqueix/eixe
coltell/gavinet
curar-se/cuidar-se
adjutori/ajuda
aprés/después
cercar/buscar
conspecte/la cara
damnació/condenació
devalla/abaixa
delit/gust
despendre/gastar
devés/contra
donchs/per tant
estropear/tombejar
fervent/fervorós

gens/un punt
grahó/escaló
inich/mal
llaor/alabança
llevar/alçar
mansuet/mansó
misatgers/portadors de noves
nafra/ferida
parar ments/atenció
plant/plor
proïsme/pròxim
quisvulla/qualsevol
remut/redimit
remeteu/embiar-li.u
restar/quedar
rogall/resoll o pantaix
seny/sentit
servent/servidor

supervo/soberbiós
tantost/en l'ora; al punt
vet/mira
detràs/darrere
desfallit/dèbil
delit/contentament
desplau/desagrada
donchs/per quant
embriaguees/borracheres
estela/estrela
gardeu/estigau aparellats
lloar/alabar
màrtres/màrtirs
monestir/monasteri

nu/nuet o despullat
parar ments/pensa
plàcia/tinga a bé
qualsevulla/qualsevol
sullada/tacada o bruta
rig/governa
renda/renta
retraure's/retirar-se
servar/guardar
aconteny/sucçuiu
supèrbia/sobèrbia
tristícia/tristeia
via/camí

segueix-se
crucifixi
sepultura
Jesucrist
estau
considerau
plant
empremtats
avorrixques

1827

valencià y religiós (títol)
justgar (13) (castellanisme usual al XIX)
aconteny (75)
tin (94)
casi forçós (181)
ductar (183)
tente al christià (184)
vol (204)
suplicant-li (207)
seguix-se (209)
crucifixo
sepultura (211)
Senyor (222)
esteu (222)
consideru (223)
planch (355)
empremtats (p. X)
aborrixques (p. 5)

b) Per un castellanisme ben introduït en el llenguatge col·loquial valencià:

absent/ausent
almoyna/limosna
benefactor/bienhechor
aseure/sentar-se
crucifici/crucifixo
delit/deleyt
des que/des de que
fels/fiels
gentils/hermoses
llançar/derramar
mantell/manto
oblidat/olvidat
horat/loco
penedir-penir/pesar; arrepenir-se
puix/pués
rebre/recibir
rogall/resoll o pantaix
semblança/semjança
sospita/sospecha

advocat/abogat
ensags/ensayos
calcer/calix
cel·la/celda
deixeble/discipul
delitós/deleytós
donchs/pués
fust/palo
infel/infel
sellavós/entonces
menyspreau/despreciau
horadura/locura
penediment/arrepentiment
prear/preciar
recó/rincón
recapte/cuidado
sabiesa/sabiduria
sobtada/repentina

Hi ha afegitons explicatius:
«Advertències petites o chique-
tes: 1.ª Ha paregut per demés
imprimir lo modo de recomanar
l'ànima, les lletanías y els
salms, que per conclusió porta
el Autor; perquè tot està y mil-
lor posat en lo Ritual que usa
la Església y també regular-
ment se encontrará al fi de tots
los Breviaris Romans. Emperò
se han anyadit les preces de
Benedicto XIV que dispongué
y ordenà per a poder alcançar
y lucrar la Indulgència plena-
ria en la hora de la mort.
2.ª ... y últimament no neces-
sitant este Art o Espill per aju-
dar a ben morir de taula de
capítols per lo modo con que
lo Autor ho porta y de dir, que
guarda el orde que Jesuchrist
guardà anant a morir és bas-
tant fer divisions del tractadet

en espais o escalons per major comoditat y donar temps a la reflexió y omitir una nòmina de capítols que no senyalen ni criden a buscar cosa alguna, com ho té lo original sense ningun ús.»

c) El seu estil i la seua llengua es pot veure als trossos que ell hi afegí: *Advertència preliminar* (p. I-VIII) i *Advertències petites o chiquetes* (p. 179-180), a banda, clar és, de les glosses i d'algun mot solt: Com a mostra, en relacionarem alguns:

«Tenia tanta necessitat de que.s reimprimira (p. III); este (III), después (III); són indignes de que (IV), per mitg de les seues exhortacions (IV), tan estragat les consciències (IV), lo que li sosuhí a una mare en un fill (IV), la lligenda dels llibres (IV), a sons fills (V), lo enixugà (eixugà) (V), carinyo (V), ha segut capaç (V), per semejança (VI), s'asustà (VI), pues (VI), susto (VI), cuidados (VII), no quedà, a plaer, contenta (VI), adelantem (VIII), no acertarem (VIII).

La relació de mots personals de Soler canviats al cos de l'obra sense indicar glossa la farem en una nota d'un pròxim article sobre *La vida de Santa Caterina, de 1736*. Com a exemple, lluja «lluïta» (240), ganància (301), rehusar (55), chupar (347), acrecentament (157), perteneix (317), compaño (335) i ahí (236).

(42) En l'edició de 1827 elimina alguns paràgrafs com ell mateix explica: Les 25 últimes pàgines del text de 1559 en llatí.

Les 9 pàgines d'epistolari-dedicatòria en llatí a l'arquebisbe Francisco de Navarra. Tot açò ho elimina buscant sols transcriure coses útils, com assenyala a les *Advertències* transcrits en la nota anterior. També hi elimina alguns para-

II) Canvi d'un mot arcaic o culte, entenedor per als parlants però considerat poc adient o poc arrelat al públic receptor. Ací es nota l'idiolecte de Soler.

aprendre/dependre
folgat/tengut gust
llibertament/lliurement
medi/mig
prolixos/llarchs y pesats
recórrech/acudixc
a sos/als seus
súbitament/repentinament

ataviat/compost
garganta/gola
manifesta/o clara
negligent/descuidat
prest/pronte
sepultat/soterrat
de súbit/de pronte

III) Substitució d'un mot conegut però que ha sofert una restricció de significat, fet que provoca que el sentit de 1559 no siga comprensible amb claredat en 1827:

abastar/aparellar-se
barjoleta/alforjeta
cumple/convé
esqueixar/escorjar
llançar/apartar; arrancar, derramar
matines/matinada
rastre/guia
remor/remoguda o desconjuntura
sobtadament/repentinament o descuidats

succeix/se seguix
aturar/aquietar-me; no moure's
cercar/buscar o rodejar
delit/dany
ignocent/danyós
llastimera/pesada
mesura/modèstia
rebuts/acceptats
reposau-vos/preveniu-se

IV) Adaptació de les formes verbals a la morfologia de primeries del XIX d'acord amb l'evolució soferta des del XVI.⁽⁴⁵⁾

Circuncidàs/circuncidara
fésseu/féreu
pogués/poguera
cobren/cubrixen
descobres/descubrixques
dix/digué
dix/va dir
confondre/confundir
deya/dia

distret/distragut
façam-nos/fem-nos
muyra/muyga
par/pareix
poria/podria
té/tin
vullam/vullgam
declaràs/declarara
perdesses/perderes

consenta/consentix
prevalga/prevaleixca

fuy/vaig ser

feyes/fees
estau/esteu

morria/moriria
obra/òbriga
porà/podrà
prossueix/prosedix
vem/vehem
si morieu/si morireu

V) Altres canvis:

a) Canvis d'ordre:

ha.y/y.a
fa.ns/nos fa
—acomana-vos/encomaneu-se
—abraçau-vos/abraseu-se
alegrau-vos/alegreu-se
recorda-vos/recordeu-vos
tibiesa/tibiea
vencre/véncer

—dubtós/ductós
subjecte/sujecte

fa.u/ho fa
vole.o/si eu voleu

somnis/ensòmits
lligams/les meues lligases
recorde't/recorda-te'n
torna-vos/torneu-se'n

segret/secret
tresor/tesor

6. ORGANITZACIÓ DE LA TRANSCRIPCIÓ DE LES GLOSSES

Hem optat per ordenar alfabèticament en un mateix llistat tant els vocables glossats de l'edició de 1559 com les modernitzacions glossadores de Soler.

Cada mot té una entrada-lema independent, però sempre remetent del mot glossador al glossat, on trobarem la transcripció literal de les gloses interlineades per Soler, amb indicació de la pàgina o pàgines de l'edició de 1827 on apareix («absents (ausents)», 102). Sota el mateix lema-glossat col·loquem tots els mots o formes verbals proposats.

Totes les gloses han estat confrontades amb el *Diccionario* de Ros (1764); el *Diccionario* Sanelo (1805-1827); el *Breve Vocabulario* de Just Pastor Fuster (1827), el *Diccionari* Lamarca (1839) i el *Diccionario* d'Escrig (1851),⁽⁴⁶⁾ a l'objecte de contextualitzar i valorar l'aportació lexicogràfica de Soler,⁽⁴⁷⁾ tot coneixent que els diccionaris de Sanelo i Pastor Fuster no representen la parla del moment i que la finalitat de Lamarca és una altra diferent.

grafs superflus per al seu fi: «Conclusió de la primera part y segona de aquest tractadet: Amat lector en Jesucrist: En est tractadet *Espill de ben viure y de ajudar a ben morir* he fet lo que he pogut y he sabut segons lo meu poch saber y grosser ingeni, no per desig y ganes de alcançar honra ninguna, puix no la mereixch, sinó per desig de la honra de Déu, que sols és digne de ella: y per moure a alguns, en especial sacerdots, segons has vist en lo pròlech. Soplíqu humilment a cada hu que aquest tractadet llegirà y se'n servirà que les mies faltes soplíxca la sua cordura y charitat, puix sols Déu és lo que no pot errar en lo que fa, perquè són obres irreprehensibles, acceptant aquest poquet servici, lo qual he determinat fer ab voluntat molt sana y sancera, esperant les oracions tues humils, les quals tendré yo en més que no tendré temor de les reprehencions superbes que espere a rebre per donar consell a qui no me'l demanava: emperò yo per escusar-me y restar satisfet, dich que no parle sinó als humils, als quals en les sues oracions humils y devotes demane per amor de Jesuchrist pregunuen per mi ab tals entranyes com yo aquest tractadet he ordenat mirant y prenent de altres llibres. Bé hon pense y espere mediant lo favor y gràcia divina que ha de aprofitar: y encara que no aprofite si no a hu sols, yo.u tendré per molt ben empleat essent servit Déu: y açò no per ser yo savi, puix és veritat ser manifesta la mia gran inhabilitat, si no per ser ells ensenyables y devots. Y no.m cure molt del gran número dels que són prudents per a si mateixos, que no lligen si no per cobdícia de menysprear lo que per a ells no.s féu: posen ells segons diu sent Hie-

rony la mà a fer la obra, y se-llavós ab lo propi treball apen-
dran a perdonar als que trebal-
len. Empleem esta vida que ns
resta...» (p. 170, f. 78v-80).
(43) El canonge posseïa en la
seua biblioteca les dues úniques
obres religioses reeditades al
xviii, totes dues publicades al
xvi per primera vegada: *Ver-
ger de la Sacratíssima Verge
Maria*, de M. Pérez (1732) i *La
vida de Santa Caterina de Sena*
(1736), de T. Vesach, les quals,
precisament, ja utilitzen la tèc-
nica de l'aclariment mitjançant
glossa interlincada al text, edi-
tades per un altre canonge,
Teodor Thomàs. D'elles, en
trauria la idea i la tècnica.
No és ara la nostra intenció
estudiar-les, però sí la d'indi-
car com alguns mots glossats
de Soler ja s'hi troben al xviii:

Verger:

romanint (quedant) (p. 21),
despenia (passava) (25), delits
(goigs) (27 i 37), serventa
(criada) (29), bell (hermós)
(36), donchs (puix) (66), cer-
cava (buscava) (71), remés
(redimis) (74), iria (aniria)
(105), mantell (manto) (111),
calcer (caliz) (184), martre
(màrtir) (200).

El mateix Tomàs diu «emperò
se ha cuidat de anyadir a les
paraules antigues y desusades
les corrents y noves per a que
lo concepte es compregua...
Ab què fonch necessari anyadi-
r los vocablos moderns del
modo que van entre parènthe-
sis, per a explicació dels antichs
e inteligència dels concep-
tes» (p. VIII).

Santa Caterina:

sercant (buscant) (26), trame-
teren (embiaren) (43), prolixa
(larga) (57), càlcer (càlix),
(153).

(44) L'ortografia de les glosses
és la tradicional valenciana
amb petites vacil·lacions en el

També s'han tingut en compte buidats lèxics d'obres del moment, així
com les dades del DCVB i del DCat de Coromines.

ABAIXAR, Vid. *devallar*

ABASTAR, «abastar (o aparellarse)», 242

ABOGAT, Vid. *advocat*

ABSENT, «absents (ausents)», 102

ABRAÇAR, «abraçauos (abraseuse)», 222

ACCEPTAR, Vid. *rebre*

ACOMANARSE, «acomanaivos (o acomanause)», 247

«acomanaivos (encomaneuse)», 222

ACONTÉNYER, Vid. *succeir*

ACUDIR, Vid. *recórrer*

Á DES Á DES, «á des á des (o de quant en quant)», 313

AJUDA, Vid. *adjutori*

ADJUTORI, «adjutori (ajuda)», 241

ADVOCAT, «advocada (abogada)», 159

AL PUNT, Vid. *tantost*

ALABANÇA, Vid. *llaor*

ALABAR, Vid. *lloar*

ALÇAR, Vid. *llevar*

ALEGRAR, «alegrauvos (o alegreuse)», 222

ALFORJETA, Vid. *barjola*

ALMOINA, «almoyna (limosna)», 4, 58, 105

ANAR, «yrá (anirá)», XIII

APARELLAR, Vid. *abastar, guardar*

APARTAR, Vid. *llançar*

APENDRE, «apren (depreu)», 17

«apendre (dependre)», 64

APRÉS, «après (después)», 6, 47, 63, 70, 87, 88, 100, 104, 188, 193, 205

AQUEIX, «aqueix (eixe)», 86

AQUIETAR-SE, Vid. *aturar*

ARRANCAR, Vid. *llançar, llevar*

ARREPENTIMENT, Vid. *penediment*

ASSAIG, «ensags (ensayos)», 277

ASSENTAR, Vid. *asseure*

ASSEURE, «está segut (sentat)», 109, 140, 308, 338

«segués (s'asentà)», 308

ATAVIAT, «ataviat (compòst)», 138

ATENCIÓ, Vid. *parar ments*

ATRÀS, Vid. *darrere*

ATURAR, «aturar (o aquietarme)», 242
 ATURARSE, «aturarse (o no moures)», 63
 AUSENT, Vid. *absent*
 BARJOLA, «barjoleta (alforjeta)», 58
 BENEFCTOR, «benefactors (o bienhechors)», 136
 BIENHECHOR, Vid. *benefactor*
 BORRATXERA, Vid. *embriaguesa*
 BRUTA, Vid. *sollat*
 BUSCAR, Vid. *cercar*
 CALZE, «calcer (caliz)», 113, 114, 141
     «calcer (caliç)», 269
 CAMÍ, Vid. *via*
 CARA, Vid. *conspècte*
 CELDA, Vid. *cel·la*
 CEL·LA, «cella (o celda)», 130
 CERCAR, «cercar (buscar)», 15, 58, 61, 111, 123
     «cerques (busques)», 5, 130
     «cerque (busque)», 235
     «cerquen (busquen o rodegen)», 87
     «cercava (buscaba)», 52, 357
     «cercaven (buscaven)», 293
     «cercaren (buscaren)», 54
     «cercant (buscant)», 87, 299
 CIRCUMCIDAR, «circundás (circuncidara)», 111
 CLARA, Vid. *manifest*
 COBRIR, «còbren (cubrixen)», 30
 COLTELL, «coltell (gavinet)», 313, 355
 COLTELLADA, «coltellada (gavinetada)», 23
 COMPLIR, «cumple (convé)», 288
 COMPOST, Vid. *ataviat*
 CONDENACIÓ, Vid. *damnació*
 CONDENAR, Vid. *damnar*
 CONFONDRE, «confondre (confundir)», 62
 CONFUNDIR, Vid. *confondre*
 CONSENTIR, «consenta (o consentix)», 245
 CONSIDERAR, Vid. *parar ments*
 CONSPECTE, «conspècte (la cara)», 218
 CONTENTAMENT, Vid. *delit*
 CONTRA, Vid. *devers*
 CONVENIR, Vid. *complir*
 CRUCIFIX, «crucifici (o Crucifixo)», 207

camp de les sibilants i de les palatals, però sense apitxar. Utilitza el dígraf *ch* per a *k* en posició final i per a *s* en inicial. (45) Trobem en l'apartat Ia mots com *delit*, *estropeçar*, *grahó*, *regir* (en incoatiu *regix*) que hi viuen encara en gent de la 1.ª generació. A l'Ib, *des* que és encara usat pels parlants vells. Encara que parega estrany les glosses de *recó* i *semblança*, és a dir, *rincó* i *semejança* són documentades i usades ja des del XVIII a València.

A l'apartat IV trobem interessants dades per a l'estudi de l'evolució de la morfologia verbal. Així, la substitució de pretèrit imperfect de subjuntiu en *-às* per *-ara*; l'avanç impareable del model incoatiu sobre el pur en la 3.ª conjugació; els canvis de l'imperatiu de *tenir* i de la vocal temàtica *-a* de les 1.ª i 2.ª del plural del present d'indicatiu de la 1.ª conjugació; l'avanç del perfet perifràstic; el triomf de les velaritzacions en els presents; les analogies i les evolucions populars en l'imperfet d'indicatiu, tot ja present almenys des del XVII.

Al V, el triomf definitiu de sufix *-ea* contra *-esa*, l'assenament modern de l'ordre dels pronoms àtons en relació al verb; la substitució del pronom plural de la 2.ª, *vos*, pel reflexiu *se* i alguns canvis esporàdics; tot encara viu.

(46) Els diccionaris, sempre aferrats a la tradició, no reflecteixen en general la llengua del moment. De la primera meitat del XIX sols Escrig (1851) registra el lèxic del moment. Així és, car és dels primers que documenta mots usats per Soler com:

sobèrbia, sospècha, sabiduria, recibir, preciar, enviar, arrepentir-se, loco, olvidar, pròxim, abogat, gabinet

(també en Ros aquests dos), *ensòmit, confundir, ductós, fehes, fiels, hermosura, alabança, encabeçat, despreciat, lligasa*,... que ja eren habituals en el parlar de la zona des del XVIII.

(47) *Anotacions al llistat*. La major part de les glosses de Soler estaven triomfant a primers dels XIX; però algunes ja eren conegudes i usades des d'abans:

Abraseuse: Canvi de pronom ja habitual al XVIII.

Abogat: Viu des del XVIII.

Acontényer: Valencianisme germà del castellà *acontecer*, viu fins al XVI.

Limosna: Usual des del XVIII.

Dependre: Variant popular valenciana des del XVII.

Assentar-se: Documentada des del XVI amb aquest sentit.

Ataviat: Potser Soler el substituiria perquè li semblava castellanisme.

Después: Amb *empós, anaprés, endespués, demprés* i *después*, es documenta des del XVI.

Aquietar-me: Sentit etimològic «quedar-se parat, quiet»: Al XIX conviu amb *aquetar*.

Barjoleta: Glossa provocada pel nou sentit metafòric d'aquest mot «panxa» com es veu als Col·loquis del XVIII.

Calif: Mot antic català ressuscitat per via del castellà en els àmbits clericals.

Celda: Castellanisme eclesiàstic com d'altres del text.

Buscar: Vivíssim en valencià des del XVII, substituït de *cercar*.

Coltell: Antiquat des del XVI. *Colinet* es documenta ja al XV.

Conspecte: Cultisme general des del XV.

Atràs/detràs: Formes patrimonials però sentides com a castellanismes des del XVII.

Davallar: Sembla ser encara

CUIDADO, Vid. *recapte*

CUIDAR, Vid. *curar*

CURAR, «nos cura (no se cuida)», 76

«cure (cuide)», 163

DAMNACIÓ, «damnació (condenació)», 93

DAMNAR, «dampnar (o condenar)», 287

DANY, Vid. *delicte*

DANYÓS, Vid. *innocent*

DARRERE, «atrás (darrere)», 99

«tras (darrera)», 119

«detrás (darrere)», 119

DAVALLAR, «devalla (abaixa)», 201

DÈBIL, Vid. *defallit*

DECLARAR, «declarás (o declarara)», 278

DEFALLIT, «desfallit (dèbil)», 61

DEIXEBLE, «deixeble (disipul)», 204, 205

«deixebles (disipuls)», 29, 32, 279

«deixeble (discipul)», 234, 278, 289, 341, 350

«deixebles (discipuls)», 112

«á sos deixebles (als seus discipuls)», 44

DELEIT, Vid. *delit*

DELEITAR, Vid. *delitar*

DELEITÓS, Vid. *delitós*

DELIT, «delit (dany)», 9

«delit (deleit)», 37

«delits (deleits)», 74

«delit (deleit)», 86, 143, 254

«delits (deleyts)», 160, 164

«delit (gust)», 161

«delit (contentament)», 232

DELITAR, «tú et delites (deleites)», 65

«delitas (deleytas)», 125

«ques delitás (deleytá)», 161

«delita (deleyta)», 206

DELITÓS, «delitós (deleitós)», 71

DEPENDRE, Vid. *apendre*

DE QUANT EN QUANT, Vid. *á des á des*

DERRAMAR, Vid. *llançar*

DESAGRADAR, Vid. *desplaure*

DESCOBRIR, «descobres (descubrixques)», 69

DESCONJUNTAR, Vid. *esqueixar*

DESCONJUNTURA, Vid. *remor*
 DESCUIDAT, Vid. *negligent y sobtadament*
 DESDE QUE, Vid. *des que*
 DESPENDRE, «despendre (gastar)», 35, 37
     «despén (gasta)», 69
     «despenen (gasten)», 68
     «despench (gaste)», 133
     «despengues (gastes)», 132
     «despenentlo (gastantlo)», 97
     «despés (perdut)», 40
 DESPLAURE, «desplau (desagrada)», 202
 DESPRECIAR, Vid. *menysprear*.
 DESPULLAT, Vid. *nu*
 DES QUE, «desque (o desde que)», 302
 DETRÀS, Vid. *darrere*
 DEVERS, «devés (contra)», 195
 DIR, «dix (diu)», XIV, 3, 29
     «deya (dia)», 145
     «dix (digué)», 45, 112, 113, 188, 191, 229, 236, 298, 306, 328, 332
     «dixli (li va dir)», 28
 DISCIPUL, Vid. *deixeble*
 DISTRAURE, «distret (distragut)», 77
 DONCS, «dònchs (pues)», XI, 1, 2, 4, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 20, 27, 31,
     39, 41, 53, 54, 67, 93, 97, 108, 111, 118, 124, 125, 127, 128, 169, 193,
     199, 222, 226, 228
     «dònchs (per quant)», 35, 51
     «per cèrt dònchs (hi pues)», 83
     «dònchs puix (perque y pues)», 231
     «dònchs (per tant)», 257
     «dònchs (y perque)», 293
 DUBTÓS, «dubtós (ductós)», 74
 EIXE, Vid. *aqueix*
 EMBRIAGUESA, «embriaguehes (en borracheres)», 87
 EN AQUELL PUNT, Vid. *llavors*
 ENCABESSAR, Vid. *matricular*
 ENCOMANAR, Vid. *acomantar*
 EN L'HORA, Vid. *tantost*
 ENSAIG, Vid. *assaig*
 ENTONCES, Vid. *llavors*
 ENTREGAR, Vid. *llançar*
 ENVIAR, Vid. *remetre*

camp de les sibilants i de les palatals, però sense apitxar. Utilitza el dígraf *ch* per a *k* en posició final i per a *ç* en inicial. (45) Trobem en l'apartat Ia mots com *delit*, *estropeçar*, *grahó*, *regir* (en incoatiu *regix*) que hi viuen encara en gent de la 1.ª generació. A l'Ib, *des que* és encara usat pels parlants ció. No canvia, però, *fins* per *hasta*, a pesar que *hasta* també era usada des del XVII i seguerament general al XIX.

Ductós: Documentat ja al XVII.

Estopessar: Estranya substitució, car *entropessar*, la seua variant formal, hui general, es documenta ja des del XV, eliminant *encepegar*.

Escorjar: Al text ve grafiat així *escoriar*.

Garganta: Vegeu E. CASANOVA. *Notes sobre la locució set d'aigua (I) i sobre el mot garganta*, Homenatge a José Belloch, Facultat de Filologia, València, 1988, pp. 55-62.

Gens: Des del XVIII es nota la pèrdua del sentit afirmatiu un poc, un moment.

Hermosa: Castellanisme ben arrelat des del XVI en aquesta forma o com a *formosa*, molt usat en literatura.

Inocent: *Danyós* s'empra en el sentit de ser danyable.

Llançar: Algunes de les substitucions són o idiolectals o motivades per la recerca d'expressivitat o precisió semàntica.

Alabança: Castellanisme ja medieval.

Llastimera: Mot general a l'època, canviat ací per evitar una repetició «mes lo llastima una paraula llastimera (pesada)».

Llevar: En el sentit d'alçar; *llevar-se* visqué fins al XVIII en valencià, hui en queden restes com *llevar llevantances*.

Matricular: És substituït per *encabeçat* buscant una major

concreció del significat a causa de la restricció semàntica de *matriculat*.

Matinada: Aclariment del text per al lector.

Medi: Eliminació per castellanisme o perquè es considerava un cultisme.

Monestir: Al XIX sembla que encara era popular a València *monastir*.

Morieu: Canvi d'imperfet d'indicatiu per de subjuntiu a causa de l'evolució de la llengua en les oracions condicionals.

Nafra: Al XIX havia restringit el seu significat a ferida dels animals o plaga.

Olvidar: Castellanisme viu des del XVII.

Prest: Mot general fins al XVII.

Pròxim: Cultisme introduït al XVII.

Rastre: Canvi idiolectal.

Remor: Concreció semàntica d'un mot encara general.

Resoll: Castellanisme hui general, encara que també es coneix *pantaix*.

Soterrar: Canvi per acostament a la parla popular.

Sobtadament: *Descuidats* completa el sentit de sorpresa.

Somni: *Ensòmit* presenta el prefix *en-* i la *-t* epentètica dels mots acabats en *-i*.

Seguir: No és una mala lectura de Soler de *succeir* sinó una acceptió de *seguir* que a primeries del XIX es nota quasi envellida.

Tesor i tresor: Malgrat que les dues formes han conviscut sempre en valencià, sempre hi ha predominant la primera.

Tristícia: A primeries del XIX es notava més popular *tristor* que *tristea*.

ESCALÓ, Vid. *graó*

ESCLAU, Vid. *servent*

ESCORJAR, Vid. *esqueixar*

ESQUEIXAR, «esqueixarli (escorjarli)», 273

«esquexam (escorjam)», 9

«esqueixaren (escorjarem)», 344

«esqueixantli (escorjantli o desconjuntanli)», 324

ÉSSER, «fuy (vaig ser)», 213

ESTAR, «estau (estigau)», 225

ESTELA, «estèla (estrèla)», 107

ESTROPESSAR, «estropeçar (o tombejar)», 17

FEL, Vid. *fidel*

FER, «fau (ho fa)», 69

«fans (nos fa)», 96

«feyes (fehes)», 20

«fes (feres)», 211

«fes (fera)», 112

«façamnos (femnos)», 10

«façau (o feu)», 260

«nos fessen (feren)», 9, 12

FERIDA, Vid. *nafra*

FERIR, Vid. *nafra*

FERVENT, «fervent (fervorós)», 97

FIDEL, «fèls (fiels)», 218 i 219

FIEL, Vid. *fidel*

FOLGAR, «he folgat» (o tengut gust)», 151

FUST, «fust (palo)», 212

GANIVET, Vid. *coltell*

GANIVETADA, Vid. *coltellada*

GARGANTA, «garganta (ó gola)», 40

GASTAR, Vid. *despendre*

GAVINET, Vid. *ganivet*

GENS, «gens (o un punt)», 328

GENTIL, «gentils (hermoses)», 61, 126, 148

GENTILESA, «gentilea (ó hermosura)», 37, 39, 271, 278, 284, 320, 362

GOLA, Vid. *garganta*

GOVERNAR, Vid. *regir*

GRAÓ, «grahó (ó escaló)», 217, 223, 228, 236, 238, 242, 247, 250, 267, 271, 274, 283, 290, 308, 318

GUARDAR, «gardeu (o estigau aparellats)», 229

GUIA, Vid. *rastre*

GUST, Vid. *delit*
 HAVER, «hay (y.a)», XIII, 61, 68, 82, 90
     «agen (tinguen gana)», 32
     «havent (o tenint)», 240
 HERMOSA, Vid. *gentil*
 HERMOSURA, Vid. *gentilesa*
 INFIDEL, «infèl (o infiel)», 183
 INIC, «inich (mal)», 233
 INOCENT, «ignocent (danyós)», 61
 LIMOSNA, Vid. *almoyna*
 LOCO, Vid. *orat*
 LOCURA, Vid. *oradura*
 LLANÇAR, «llançar (*tirar*)», 183, 242, 272
     «llançar (*apartar*)», 243
     «llançar (*arrancar*)», 356
     «llançar (*tirarte*)», 96
     «llançar (*tirarse*)», 142
     «llançar (*arrancarnos*)», 278
     «llance (*tire*)», 133
     «llança (*tira*)», 135
     «llancen (*tiren*)», 123
     «llancen (*aparten*)», 229
     «llanci (*tir*)», 289
     «llança (*tirá*)», 334
     «llança (*o derramá*)», 277
     «llanças (*se tirá*)», 313
     «llançavos (*entregueuse*)», 220
     «llançavos (*o postreuse*)», 247
     «llança (*arranquéu*)», 243
     «llançaren (*o derramaren*)», 270
     «llançaren (*tiraren*)», 279
     «llançant (*arrancant*)», 240
     «llançats (*o tirats*)», 285
 LLAOR, «llaor (ó alabança)», 208
 LLARG, Vid. *prolixa*
 LLASTIMER, «llastimera (pesada)», 23
 LLAVORS, «sellavós (entonces)», XIV, 13, 28, 49, 50, 63, 85, 93, 98, 99, 111,
     112, 113, 116, 134, 137, 138, 140, 144, 187, 238, 241
     «y sellavós (y si en aquell punt)», 46, 71, 78, 89
     «sellavós (per aquell temps)», 299

LLEVAR, «lleva (arranca)», 221
           «llevam (alçam)», 232
 LLIBERTAMENT, «llibèrtament (lliurement)», 72, 210
 LLIGAM, «los meus lligáms (les mehues lligases)», 207
 LLIGASSA, Vid. *lligam*
 LLIUREMENT, Vid. *llibèrtament*
 LLOAR, «lloar (alabar)», 121, 199
           «lloaven (alabaven)», 28
           «lloant (alabant)», 225
           «lloat (alabat)», 65
           «lloades (alabades)», 14
 MAL, Vid. *inic*
 MANIFEST, «manifesta (o clara)», 116
 MANSUET «(manso)», 62
 MANTELL, «mantell (manto)», 238
 MÀRTIR, Vid. *martre*
 MARTRE, «martres (màrtirs)», 198
 MATINADA, Vid. *matines*
 MATINES, «matines (ó matinada)», 212
 MATRICULAT, «matriculats (o encabeçats)», 342
 MEMÒRIA, Vid. *recordar*
 MÈNYSPREAR, «menyspreau (despreciau)», 271
 MESURA, «mesura (ó modestia)», 278
 MEDI, «Mèdi (mitx)», 94
 MIG, Vid. *medi*
 MIRAR, Vid. *veure*
 MISSATGER, «misatgèrs (portadors de nòves)», 217
 MODÈSTIA, Vid. *mesura*
 MONASTERI, Vid. *monestir*
 MONESTIR, «monestir (monasteri)», 108
 MORIR, «moríeu (morireu)», 220
           «morria (moriria)», 313
           «muyra (muyga)», 158, 208
 MOURE, Vid. *aturarse*
 NAFRA, «nafra (ferida)», 231
 NAFRAT, «nafrat (ferit)», 234
 NÀIXER, Vid. *proceir*
 NEGLIGENT, «negligent (descuidat)», 132
 NO ENS, «nons (no ens)», 1, 173
 NU, «nu (nuhet o despullat)», 210
           «desnú (despullat)», 302

OBLIDAR «oblidat (olvidat)», 104
     «oblidats (olvidats)», 154
 OBRIR, «obra (òbriga)», 276
 ORADURA, «horadura (locura)», 2, 9, 30, 60, 80, 84
     «horadures (locures)», 9, 20, 86
 ORAT, «horat (*loco*)», 86
     «lo horat (*el loco*)», 28
     «horats (*locos*)», 7
     «horada (*loca*)», 27, 62, 85, 96
     «horades (*loques*)», 111
     «horadament (*locament*)», 76
 PALO, Vid. *fust*
 PANTAIX, Vid. *rogall*
 PARAR MENTS, «para ments (*tin atenció*)», 78
     «para ments (*atenció*)», 80, 83
     «para mens (*reflexiona ó considera*)», 103
     «paraments (*pensa*)», 106
     «no paren ments (*no consideren*)», 68
 PARÉIXER, «par (*pareix*)», 266
     «par que (*pareix*)», 162
     «parme (*me pareix*)», 20
     «par (*parega*)», 258
 PENEDIMENT, «penediment (*arrepentiment*)», 249
 PENEDIR-SE, «yo men penit (*a mi em pesa*)», 246
     «penedintme (*arrepentintme*)», 240
     «penedit (o *arrepentit*)», 270
 PENIR, Vid. *penedir-se*
 PENSAR, Vid. *parar ments*
 PER AQUELL TEMPS, Vid. *llavors*
 PER QUANT, Vid. *doncs*
 PERDRE, «perdesses (perderes)», 9
 PERDUT, Vid. *despendre*
 PERQUÈ, Vid. *doncs*
 PESAR, Vid. *penedir-se i prolix*
 PLANT, «planch (plòr)», 355
 PLAURE, «plàcia (tinga à bé)», 33
 PLOR, Vid. *plant*
 PODER, «porá (*podrá*)», 98
     «porás (*podrás*)», 98
     «porá (*pot*)», 206
     «poria (*podria*)», 35, 200

«pories (*podries*)», 201
 «porieu (*podrieu*)», 220
 «pogués (*o poguera*)», 171
 PORTADORS DE NOVES, Vid. *missatgers*
 POSTRAR, Vid. *llançar*
 PREAR, «prear (*preciar*)», 167
 PRECIAR, Vid. *prear*
 PREST, «prést (*pronte*)», XII, 34, 39, 72, 79, 81, 82, 104, 265, 314
     «de prest (*pronte*)», 79, 82
 PREVALER, «prevalga (*o prevaleixca*)», 242
 PREVENIR, Vid. *reposar*
 PROCEDIR, Vid. *proceir*
 PROCEIR, «prossueix (*prosedix*)», 95
     «proceix (*o naix*)», 193
 PROÏSME, «proïsme (*pròxim*)», 26, 61, 69, 72, 83, 99, 102, 104
 PROLIX, «prolixos (*llarchs y pesats*)», 41
     «prolixa (*o llarga*)», 211, 292
 PROMPTAMENT, Vid. *súbitament*
 PROMPTE, Vid. *prest, súbit y tantost*
 PRÒXIM, Vid. *proïsme*
 PUÉS, Vid. *doncs y puix*
 PUIX, «puix (*pues*)», XIII, XIV, XV, 5, 10, 11, 16, 17, 21, 23, 28, 31, 33,
     35, 37, 38, 39, 44, 53, 54, 55, 56, 62, 80, 105, 108, 110, 112, 114, 188
     «dònchs puix (*perque y pues*)», 231
 QUALSEVOL, Vid. *qualsevulla*
 QUALSEVULLA, «qualsevulla (*qualsevòl*)», 224
 QUEDAR, Vid. *restar*
 QUISVULLA, «quisvulla (*qualsevól*)», 276
 RACÓ, «recó (*rincó*)», 37
 RASTRE, «rastre (*o guia*)», 339
 REBRE, «rebre (*recibir*)», 45, 74, 77, 84, 108, 113, 118, 134, 207
     «lo rebre (*el recibir*)», 127
     «rebrems (*recibirnos*)», 53, 230
     «rébre-la (*recibirla*)», 55, 117, 342
     «reb (*recibix*)», 118, 124, 132
     «rebs (*recibixes*)», 129
     «rebém (*recibím*)», 113
     «reben (*recibixen*)», 113, 121
     «rebé (*recibí*)», 235
     «rebí (*recibí*)», 289
     «rebrás (*recibirás*)», 199

«rebrá (*recibirá*)», 205, 331
 «rebrán (*recibirán*)», 106
 «reba (*recibixca*)», 127, 137, 263
 «rebés (*recibira*)», 326
 «rebessen (*recibiren*)», 54
 «reberen (*recibiren*)», 54, 113
 «rebut (*recibit*)», 120, 127, 200, 222, 226
 «rebuts (*recibits*)», 104
 «rebuts (*o áceptats*)», 244
 «rebént (*recibint*)», 82, 186
 RECAPTE, «recapte (*cuidado*)», 69
 RECORDAR, «recòrdet (*o recòrdaten*)», 55
     «recordavos (*o recordeuvos*)», 225
     «recordassen (*o feren memòria*)», 247
 RECÓRRER, «recorrech (*o acudixc*)», 242
 REDIMIR, Vid. *remetre*
 REFLEXIONAR, Vid. *parar ments*
 REGIR, «rigen (*govèrnen*)», 38
 REMETRE, «remut (*redimit*)», 288
     «remuda (*redimida*)», 246
     «remetreu (*embiarliu*)», 137
 REMOR, «remor (*remoguda o desconjuntura*)», 326
 REMOURE, Vid. *remor*
 RENDA, «renda (*renta*)», 211
 RENTA, Vid. *renda*
 REPENTINA, Vid. *sobrada*
 REPENTINAMENT, Vid. *sobradament*
 REPOSAR, «reposauvos (*o preveniuse*)», 302
 RESOLL, Vid. *rogall*
 RESTAR, «restar (*quedar*)», 38, 115
     «resta (*queda*)», 121, 226, 263, 291
     «restem (*quedem*)», 225
     «resten (*queden*)», XII, 39
     «restá (*quedá*)», 305
     «restaren (*quedaren*)», 295
     «restarás (*quedarás*)», 94
     «restartehas (*te quedarás*)», 168
     «reste (*quede*)», 288
     «restás (*quedara*)», 277
     «restant (*quedant*)», 355
     «restat (*quedat*)», 123

RETIRAR, Vid. *retraure*
 RETRAURE, «retraures (retirarse)», 142
     «retraga (retire)», 134
     «se retrahuen (retiren)», 27
     «si nos retragués (si no se retirara)», 127
 RETRET, «retreta (retirada)», 359
 RINCÓ, Vid. *racó*
 RODEJAR, Vid. *cercar*
 ROGALL, «rogall (resoll o pantaix)», 348
 SABIDURIA, Vid. *saviesa*
 SAVIESA, «sabiesa (sabiduría)», 218, 221
 SECRET, «segret (secret)», 143
 SEGUIR, Vid. *succeir*
 SELLAVÒS, Vid. *llavors*
 SEMEJANÇA, Vid. *semblança*
 SEMBLANÇA, «semblança (o semejança)», 278
 SENTAT, Vid. *seure*
 SENTIT, Vid. *seny*
 SENY, «seny (sentit)», 20, 195
 SEPULTAT, «sepultat (soterrat)», 212
 SERVAR, «servar (guardar)», 217
     «servava (guardava)», 254
 SERVENT, «servents (servidors)», 72, 109, 135
     «lo servent (lo esclau)», 111
     «servents (esclaus)», 111
 SERVIDOR, Vid. *servent*
 SEU, «á sos deixebles (als seus dicipuls)», 44
 SEURE, Vid. *asseure*
 SOBÈRBIA, Vid. *supèrbia*
 SOBTAT-ADA, «sobtada (repentina)», 221
 SOBTADAMENT, «sobtadament (repentinament o descuidats)», XII
 SOMNI, «sòmnis (ensomits)», 94
 SOS, Vid. *seu*
 SOSPECHA, Vid. *sospita*
 SOSPITA, «sospita (sospecha)», 56, 69
     «sospites (sospeches)», 103
 SOSPITAR, «sospitar (sospechar)», 150
 SOSPITOS, «sospitós (sospechós)», 19, 20
     «sospitosa (sospechosa)», 47
     «sospitosos (sospechosos)», 47
 SOTERRAR, Vid. *sepultar*

SÚBIT, «de subit (pronte)», 337
 SÚBITAMENT, «súbitament (prontament)», 79
     «sullada (tacada o bruta)», 357
 SUBJECTE, «subjècte (subjècte)», 149
 SUCCEIR, «succeix (se seguix)», 28
     «aconteny (sucsuix)», 75, 96
     «se aconten (els sosuix)», 131
 SULLAT, «sullada (bruta)», 279, 311
 SUPERB, «lo supèrbo (el soberviós)», 30, 62, 63
 SUPÈRBIA, «supèrbia (sobèrbia)», 38
     «supèrbia (sobèrvia)», 95
 TACAT, Vid. *sullat*
 TANTOST, «tantost (en lòra)», 2, 5, 20, 31, 58, 68, 69, 73, 74, 75, 80, 81,
     82, 87, 89, 104, 107, 125, 160, 192, 314, 340, 353, 358
     «tantòst (tan pronte)», 12, 18, 160, 323
     «tantòst (tan prompte)», 224
     «tantòst (al punt)», 341
 TIBIESA, «tibieça (tibiea)», 96, 97
 TESOR, Vid. *tesor*
 TENIR, «te (tin)», 69
 TIRAR, Vid. *llançar*
 TOMBEJAR, Vid. *estropessar*
 TORNAR, «tornavos (torneusen)», 315
 TRAS, Vid. *darrere*
 TRESOR, «tesor (tesor)», 125
 TRISTESA, «tristícia (tristeia)», 80, 93, 94, 103, 148
 TRISTÍCIA, Vid. *tristesa*
 VÉNCER, «vencre (véncer)», 73, 84, 85, 88, 150, 164, 167, 197
     «vencrel (vencerlo)», 184
     «vencreu (venceréu)», 267
 VEURE, «vem (vehem)», 33
     «vent (vehent)», 109
     «vet (mira)», 341
 VIA, «via (cami)», 221
 VOLER, «voleo (si eu voleu)», 224
     «vullám (vullgam)», 119
     «vullau (o vullgau)», 287

EMILI CASANOVA / CECILIO ALONSO